

Anmeldelser

Politica bringer her to anmeldelser af Curt Sørensens *Stat, Nation, Klasse. Socioøkonomisk udvikling, stats- og nationsbygning og udvikling af regimeformer og massepolitik i Central- og Østeuropa samt Rusland*. Morten Ougaards anmeldelse fokuserer på den teoretiske ramme og Uffe Østergaards på det historiske perspektiv.

Curt Sørensen, *Stat, nation, klasse. Bind I*, Kapitel 1: "Socioøkonomisk udvikling, statsudvikling og udvikling af forskellige regimeformer som problem. Den teoretiske diskussion", s. 17-176, Frederiksberg: Bogforlaget Frydenlund, 2012.

Denne anmeldelse begrænser sig til bogens første store kapitel, fordi disse 160 sider har selvstændig værdi som en diskuterende præsentation af et stort antal centrale teoretikere inden for politologisk udviklingsteori og historisk makrosociologi.

Hovedformålet er at formulere og begrunde værkets problemstilling og teoretiske udgangspunkt i dialog med andre opfattelser. Overordnet er spørgsmålet, hvordan man forklarer de forskellige veje, samfundsudviklingen har taget i Central- og Østeuropa med særligt henblik på stats- og styreformene, herunder hvorfor udviklingen i denne region blev så forskellig fra det vesteuropæiske mønster.

Hovedtesen er for det første, at der ikke er én naturlig udviklingsvej, hvis endepunkt er det liberale demokrati (eller som i den marxistiske tradition: kommunismen), og hvorfra alt andet er mere eller mindre tilfældige afvigelser. Dernæst, at udviklingen formes af et samspil mellem flere forskellige processer, nemlig den socioøkonomiske udvikling, stats- og nationsbygning, og de internationale relationer. Det tredje hovedsynspunkt angår struktur-aktørrelationen. Strukturer er vigtige, men det er også aktørernes ideologier, deres situationsforståelse og deres valg. Curt Sørensen (CS) sammenfatter således: "Hele historien består af struktur-aktør-relationer i fortløbende processer af socioøkonomisk udvikling, stats- og nationsbygning og udviklingen af internationale relationer, samt de komplekse samspilsrelationer mellem disse" (p. 24).

CS disponerer diskussionen med et vellykket greb, der skelner mellem den nemme og den svære løsning og derefter underopdeler sidstnævnte. *Den nemme løsning* er teorier, der har en evolutionistisk kerne i den forstand, at de ser

historien som en naturlig og uundgåelig udvikling frem mod et forud givet mål. CS fører synspunktet tilbage til oplysningstidens fremskridtstro og diskuterer klassikere som Comte, Spencer, Weber og Durkheim og Marx. Om Marx bemærkes, at også han havde en evolutionistisk opfattelse, men, siger CS videre, Marx "tumlede med" to forskellige historieopfattelser, hvor den anden netop ikke var deterministisk (p. 28). Hovedvægten i afsnittet ligger i øvrigt på moderniseringsteoretikerne efter 2. verdenskrig med navne som Almond, Coleman, Lipset, Rostow, David Landes og John Hall og frem til Francis Fukuyamas proklamation af historiens død.

Disse bidrag kritiserer CS for at indbygge konklusionen i definitionerne, at være baseret på selektive og begrænsede analyser af historien og i mange tilfælde at være åbenlyst eurocentriske på grænsen til det fordomsfulde. Bidragene til *den svære løsning*, derimod, udmærker sig ved at acceptere flere veje og spor i udviklingen og ved at bygge på mere omfattende og grundige historiske studier.

Den første af fire undergrupper er den *samfunds- og klassefokuserede tilgang*, repræsenteret ved Barrington Moore, Dietrich Rueschemeyer og Evelyn & John Stephens, Göran Therbon og Ellen Meksins Wood. For dem er de afgørende parametre for stats- og styreformernes forskellige udvikling den socio-økonomiske udvikling, klassestruktur og konflikter mellem klasser. Den næste undergruppe er den *stats- og nationsbygningsfokuserende tilgang* med navne som Anthony Giddens, Brian Downing, Thomas Ertman, Theda Skocpol, Charles Tilly samt Ernst Gellners studier i nationalisme, hvis rolle de andre ifølge CS i nogen grad underspiller. Dernæst møder vi under overskriften *verdenssystem og center-periferi relationer* Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel og Giovanni Arrighi. Den fjerde og sidste underkategori er *helhedsorienterede analyser*, der tilstræber at integrere de tre førstnævnte gruppers synsvinkler, og som er bedst i overensstemmelse med CS' egen opfattelse. I denne kategori behandles Stein Rokkan, Micahel Mann, Robert Brenner, Ellen Meiksins Wood (som også optrådte i den første kategori) samt Perry Anderson.

Fremstillingen udmærker sig ved loyale referater af forfatterernes hovedsynspunkter og ved nuancerede diskussioner, hvor CS typisk både uddrager, hvad han finder relevant og værdifuldt i de pågældende bidrag, og kritiserer, hvad han finder utilstrækkeligt eller uholdbart. Teksten er præget af et imponerende overblik om end ikke helt fri for gentagelser. Tonen kan være drilagtig, som når CS påpeger, at Giddens har udskiftet sin tidligere forståelse af Marx med en misvisende karikatur, og antyder, at dette er en tilpasning til en "ændret ydre politisk konjunktur" (p. 76). Men indholdsmæssigt er der tale om præcise og loyale referater og velargumenteret kritik. Derfor er kapitlet en glimrende

introduktion til en række centrale bidrag til historisk makrosociologi og politologisk udviklingsteori.

Ind i dette fletter sig en sideløbende polemik mod aktuel statskundskab i almindelighed og kolleger på instituttet i Aarhus i særdeleshed, hvor det sidste virker noget lokalt og mindre interessant for udenforstående. Men bortset herfra tilslutter jeg mig gerne kritikken af den aktuelle tendens til at lade metode fortrænge teori og til for lidt opmærksomhed på de studerede fænomeners historiske og samfundsmæssige kontekst, og påpegningen af, at pluralisme og værdirelativisme har dårlige vilkår mange steder. Det kan dog diskuteres, om faget statskundskab generelt er i *krise*, som hævdet af CS (p. 174).

Et imponerende stort antal centrale forfattere er altså inddraget. Kritisk kan dog anføres at Robert Cox og Benedict Anderson havde fortjent mere end fodnoter, at forfattere som Samuel P. Huntington og Daron Acemoglu ikke er med, at det er ærgerligt at Nicos Poulantzas kun optræder med sin første bog, da de senere analyser af fascisme og diktatur er mere relevante for problemstillingen, og at Adam Smith i sine historiske analyser er mere nuanceret end den simple firestadiemodell (jæger-, nomade-, landbrugs- og kommercielt samfund), som CS lader ham optræde med. I et større perspektiv er dette dog småting, som ikke anfægter CS' konklusioner.

Moderniseringsbegrebet kan også diskuteres (pp. 52-53). Kort sagt er et samfund ifølge CS moderne, hvis højst 40 pct. af befolkningen er beskæftiget i den agrare sektor, og der er en moderne stat i et internationalt statssystem. Definitionens fordel er, at den åbner for, at kapitalisme og demokrati kun er én blandt flere mulige former for modernitet. Svaghederne er, at der ikke skelnes mellem modernisering som proces og modernitet som en tilstand, der er nået, når visse tærskelværdier er passeret, og at kriteriet 40 pct. forekommer arbitrært og kan føre til en uhensigtsmæssig opdeling af nutidens verden i en moderne og en ikke-moderne del.

Om de næste mange siders empirisk analyse skal kun siges, at den går dybt ned i historiske detaljer styret af den teoretiske ramme, men også åben for forhold, der ikke umiddelbart indfanges af den overordnede tese. CS har dog godt belæg for at konkludere, at "de tre tilgange, den klassefokuserende, den stats- og nationsfokuserende og den på internationale relationer fokuserende tilgang supplerer således hinanden," og at det er analysen af de tre grundprocesser og det komplekse samspil mellem dem, der giver "den samlede forklaring på de konkrete samfundsformationers bevægelse og dermed de forskellige forløb frem mod forskellige regimeformer. Der er ingen anden forklaring, hverken i kraft af et 'iboende formål' og en evolutionistisk linje i historien eller ved hen-

visninger til nogle overordnede generalisationer om aspekter ved menneskelig adfærd” (pp. 994-995).

Til forskel fra for eksempel Michael Mann, der afviser muligheden for en generel teori, angiver CS således nogle få grundprocesser, der tilsammen former udviklingen. Der gives dog ikke noget eksplicit bud på sammenhængen mellem og vægtningen af grundprocesserne, så det kan diskuteres, om CS’ teoretiske resultater har karakter af en teori eller et analyseskema eller placerer sig et sted derimellem. Derfor er der grund til at se frem til den annoncerede (p. 175) teoretiske diskussion af ”moderniseringens dialektik” i Bind III, som de empiriske analyser utvivlsomt giver stof til.

Sammenfattende er kapitlet læseværdigt og nyttigt for alle med interesse for makroteori om samfundsudvikling, stater og styreformer, også hvis man ikke har mod på analyserne af Øst- og Centraleuropa. Læsere, der er fortrolige med større eller mindre dele af den diskuterede litteratur, vil også blive inspireret og provokeret af teksten. En tilsvarende grundig og fyldig diskuterende indgang til dette teoretiske felt findes mig bekendt ikke, og en redigeret udgave burde gøres tilgængelig for et internationalt publikum.

Morten Ougaard
Department of Business and Politics
CBS

Curt Sørensen, *Stat, nation, klasse. Socioøkonomisk udvikling, stats- og nationsbygning og udvikling af regimeformer og massepolitik i Central- og Østeuropa samt Rusland.*

Bind I. *Udviklingens veje frem mod moderne samfund og moderne politik*, Frederiksberg: Bogforlaget Frydenlund 2012, 1079 s.

Bind II. *Mellemkrigsårene og 2. verdenskrig. Kampen om hegemoni, samfundstyper og regimeformer*, Frederiksberg: Bogforlaget Frydenlund 2012, 1229 s.

Bind III. *Den kolde krig og dens konsekvenser for Central- og Østeuropa samt Sovjetunionen* er under publicering.

Det er et kæmpemæssigt værk, Curt Sørensen her fremlægger, kæmpemæssigt i omfang såvel som i ambition. Han vil gå op mod den retning, som mainstream i statskundskab har taget, og sætte spørgsmålstegn ved, om demokrati er det

selvfølgelig og eneste mulige resultat af moderniseringen. Først af Europa, siden 1945 af hele verden. I stedet præsenterer han en mere åben og konfliktbaseret fortolkning af udviklingen i det kontinentale Europa og Rusland siden middelalderen baseret på et omfattende udvalg af ældre og nyere værker fra den historiske sociologi. Det er ikke mit anliggende at afgøre, om hans kritik af det dominerende paradigme i politologien, som Curt Sørensen kalder ”evolutionismen”, er berettiget. Min fornemmelse er dog at vendingen mod systematisk historisk sociologi på kvantificerbar basis er mere fremherskende, end det fremstilles her. Selv i *American Political Science Review* kan man nu komme over systematiske analyser af forholdet mellem monarki og parlamenter i europæisk middelalder. Godt nok udsat for raffinerede kvantitative analyser af de trods alt ret få cases, men historiske emner er tilsyneladende ikke længere helt karrierestandsende for politologer, sådan som det tidligere har været tilfældet.

For en historiker er bestræbelsen yderst velkommen. Den sker nemlig samtidig med en retraditionalisering og afteoretisering af store dele af historiefaget, der viser sig som en afvisning af de store gamle spørgsmål, der overlades til historiske sociologer og filosoffer til fordel for mere eller mindre perspektivløse gennemgang af de stadig mere omfattende mængder af kilder, som moderne komplicerede samfund afsætter. Heldigvis modvirkes denne tendens af opkomsten af egentlig globalt orienteret historie, der afprovinsialiserer den europæisk orienterede historieforskning, som tidligere udgjorde fagets ryggrad, samtidig med at alle mulige andre emner end politik og økonomi inddrages i undersøgelserne. Derfor er der ikke bare plads til historisk sensitiv og synteseorienteret samfundsvidenskab som det foreliggende, men et stort behov for systematisk og begrebsmæssigt afklaret historisk sociologi, som historikerne tøver med at levere. Kun ville jeg efter at have slæbt de to tunge bind frem og tilbage mellem København og Jylland i et par måneder have ønsket, at de vejede mindre. Men omfanget er langt hen berettiget af den enorme litteratur, der er forarbejdet. Faktisk udgør de grundige referater af et utal af nyere klassikere fra Barrington Moore over Perry Anderson til Thomas Ertman og andre en selvstændig blivende værdi ved dette kæmpeværk. Kombineret med loyale og sobre referater af analyser som han er uenig med, fx Francis Fukuyamas liberale utopi om historiens afslutning, berettiger de i sig selv anstrengelsen. Men har ikke gjort værket kortere.

Der er også spændende nye fund som ungareren Oszkár Jászi, der i 1929 udsendte et stadig uomgængeligt værk om opløsningen af Habsburgmonarkiet. Jászis analyse af de centrifugale og centripetale kræfter i det flersprogede dobbeltmonarki, som mellem 1867 og 1918 hed Østrig-Ungarn, er ikke blot empirisk, men også teoretisk noget af det bedste i genren historisk sociologi. Det

er helt berettiget, at Curt Sørensen plæderer for, at Jászi bør indtage en plads i den historiske sociologis panteon på linje med hans andre helte, Tocqueville, Marx, Durkheim, Weber, Eisenstadt, Otto Bauer, Antonio Gramsci, Reinhard Bendix, Perry Anderson, Robert Brenner, Eric Hobsbawm, Barrington Moore, Nicos Mouzelis og Charles Tilly. Som han helt rigtigt skriver: ”Oscar Jászi er helt klart en markant – og overset – skikkelse i denne store historisk-sociologiske tradition (I, s. 771, n. 933). Af samme grund kunne det have været på sin plads ud over det grundige referat af Jászi s. 761-71 også at have ofret nogle ord på Jászi som politisk aktør. Det sker ikke, og i det hele taget optræder der forbløffende få handlende mennesker ud over forfatterne af de omtalte værker. Det overrasker i betragtning af de mange ord og struktur- og aktørperspektivet vi præsenteres for i den teoretiske optakt. Men Jászi repræsenterer en sjælden kombination af handling og analyse. Han var nemlig ikke blot en analytiker der efter opløsningen af sit hjemland gik i eksil i USA som professor i historie på Oberlin College i Ohio, der spillede en glørværdig rolle i kritikken af slaveriet. Jászis hovedværk, *The Dissolution of the Habsburg Empire*, udkom i 1929 på Chicago University Press og kan stadig fås som paperback. Men det byggede på omfattende analyser, han havde produceret under sin ansættelse i det ungariske landbrugsministerium og sin politiske aktivitet, der kulminerede med posten som minister for nationaliteterne i Mihály Károlyis kortvarige, liberale ministerium i 1918-19.

Det mislykkedes for Jászi at holde nationaliteterne sammen i en føderalt organiseret stat, men det forklarer styrken ved hans analyse, at den ikke er skrevet af en verdensjern historieprofessor, men af en politisk tænkende og aktiv person, som fik mulighed for at tænke systematisk over sine erfaringer og få dem ud på engelsk. Det er derimod tilfældet med en anden historiker, som Curt Sørensen også trækker på, og som han også kunne have introduceret i sit panteon, østrigeren Robert A. Kann. Kann har skrevet noget af det bedste om mulighederne for et føderalt alternativ til de nationalt snæversynede stater der kom ud af opbruddet i Centraleuropa og endte også i USA, blot på Rutgers University i New Jersey. Her faldt jeg ved et tilfælde i 1990 over Robert Kanns bevarede private bibliotek inde mellem hylderne. Han havde testamenteret sine bøger til universitet, hvor han siden 1956 var professor. Endnu et eksempel på at man skal til USA for at studere Centraleuropas historie mellem verdenskrigene, fordi det var her, de landflygtige intellektuelle fra nationalismens og nazismens excesser i vid udstrækning fandt tilflugt. Hvis de overlevede.

Disse og mange andre forfatternavne er ikke kendte for et politologisk publikum, men er det heller ikke for et historisk. Deres optræden i værket vidner om dybden og omfanget af Curt Sørensens beskæftigelse med Tysklands, Østrig-

Ungarns og Ruslands historie. Dertil kommer i bind II grundige behandlinger af de nationale efterfølgerstaters historie, Polen, Tjekkoslaviet, Ungarn og Balkan-landene. Vi har her resultatet af et langt livs arbejde med emner, der føles eksotiske for mange danske læsere. Men det er ikke det hele. Bind I, der behandler tiden indtil første verdenskrig, diskuterer og analyserer de lange linjer i udvikling og underudvikling i de tre store regioner, Tyskland, Rusland og landene imellem fra middelalderen til 1900-tallet på baggrund af læsning og sammenligning af store synteser med særligt henblik på den økonomiske udvikling. Til dette sidste har især den ungarske økonomiske historiker Ivan Behrends arbejder været nyttige. Det er godt og informativt, men især imponerende i kraft af sin bredde. Klassiske diskussioner tages op, men afsluttes ikke altid skarpt, simpelthen pga. de mange emner og den omfattende litteratur. Således ender Sørensen efter en omfattende præsentation af den såkaldte "Sonderwegstese" om Tysklands særlige kombination af hastig økonomisk udvikling i 1800-tallet og manglende demokrati efter den fejlslagne revolution i 1848 med at tilslutte sig Jürgen Kockas fornuftige opsummering fra 1988 om, at den moderne kritik af "særvejen" er berettiget – alle lande repræsenterer ret beset særlige veje til moderniteten, når man ser grundigt nok efter – men der er alligevel noget om den, ret forstået. Her bliver nuanceringen så omfattende at man sidder tilbage med et uklart svar på årsagerne til nazismens sejr i Tyskland. Skyldtes det ubalancer, den manglende borgerlige revolution i 1800-tallet, nederlaget i første verdenskrig eller noget helt fjerde?

En tilsvarende uklarhed står tilbage efter de omfattende diskussioner af årsagerne til den autoritære udvikling i Rusland, revolutionen i 1917 og det stalinistiske udviklingsdiktatur. Meget fornuftigt henvises til de dybe kræfter i Ruslands historie. Formuleret på den måde er det umuligt at være uenig. Men hvad er disse "dybe årsager"? Er det geografisk determinisme, landets enorme udstrækning, arven fra mongolernes herredømme, den ortodokse kirke eller fraværet af en fri bondestand? Alle delelementerne, bortset fra religionen, undersøges og diskuteres grundigt (for religionens rolle kan jeg henvise til en bog af den svenske historiker Kristian Gerner fra 2010). Men vigtigere er at man som læser i grunden i tvivl om efter læsningen af de flere hundrede sider. Her bliver diskussionen af livegenskabet og Østeuropas såkaldte "anden feudalisme" (second serfdom) og centrifugale versus centripetale kræfter i det mangesprogede Østrig-Ungarn faktisk klarere, blandt andet fordi disse afsnit nok er lange, men ikke helt så omfattende som dem om Rusland og Tyskland. Det er simpelthen lettere at holde tungen lige i munden og bevare overblikket her.

Alle afsnittene bliver dog opsummeret godt ved afslutningen af de få store kapitler og så endda til sidst sammenfattet i kapitel 7 for hurtige læsere, der vil

nøjes med opsummeringen af de forskellige historiske spor i udviklingen. Det er nemlig disse sidste, der er meningen med hele bind I. Det mest originale greb i Curt Sørensens store syntese er dog, at han kombinerer en klassisk redegørelse for de store udviklingslinjer i Øst- og Centraleuropa med det, han kalder massepolitikken i mellemkrigstiden, altså fascisme, nazisme, kommunisme og forskellige former for autoritær nationalisme. Han er en indædt modstander af totalitarismeteoriernes sammenstilling af alle disse bevægelser, ideologier og regimer og understreger mange samfundshistoriske forskelle. Men spørgsmålet er, om han ikke går forkert i en del af sin kritik af totalitarismeteorikerne. Gode totalitarismeteorier lægger vægt på ligheder i intention i ideologierne og bevægelserne, men ikke i de regimer, der resulterede i dem. Der skal mange teoretiske armbøjninger til for at overse lighederne mellem stalinisme og nazisme, men de afvises beslutsomt igen og igen.

Pga. afgrænsningerne får vi ikke en grundigere diskussion af den italienske fascisme, der ellers var en inspiration for nazismen og i sin første fase havde mange ligheder, især ideologiske, med kommunismen, selv om de kæmpede om magten i Italien. Det kunne også have været interessant at undersøge forholdet til kemalismen i Tyrkiet, der sejrede i den centrale efterfølgerstat til det tredje imperium, der brød sammen som resultat af første verdenskrig, det osmanniske. Det kan virke lettere absurd at efterlyse flere emner og flere lande i et værk, der allerede uden sidste bind om tiden efter 1945 er på 2300 sider. Men det kalder både bredden såvel som den systematiske analyse faktisk på. Man får lyst til at vide mere og spørger, hvorfor disse andre erfaringer ikke også er inddraget. Det er en ros, for selv om der siges meget, er det sidste ord ikke sagt eller skrevet på de mange sider.

Det bliver det næppe nogen sinde, og det er et stærkt argument for den historisk sociologiske fremgangsmåde som politologisk metode. Et spørgsmål, der derimod ikke stilles, hverken i den historiske sociologi generelt eller specifikt her, er afgrænsningen af nationale stater som ramme for de diskuterede udviklingsveje. Kan man virkelig tale om den "russiske" eller "tyske" vej til modernitet eller antimodernitet? Det gør man traditionelt, men følger man op på den omfattende litteratur, især i bind I, bliver det hurtigt klart, at med "Tyskland" menes Preussen. Det giver god mening set i lyset af perioden 1870-1945, men kun denne periode. De store kulturelle og religiøse forskelle mellem nord og syd i Tyskland forsvinder, ligesom de økonomiske forskelle mellem Ruhr og de østelbiske områder fortoner sig. Spørgsmålet er, om ikke det mest afgørende omdrejningspunkt i "tysk" historie var fredsslutningen 1814-15 efter napoleonskrigene, hvor Storbritannien begik den fejl at prakke Preussen Ruhr-området på halsen for at gøre det umuligt for Frankrig at dominere Rhi-

nen. Ingen forestillede sig på dette tidspunkt, at man derved lagde grunden til den alliance mellem ”rug og stål”, der skulle få så afgørende betydning for samlingen af Tyskland – godt hjulpet på vej af de inkompetente danske nationalliberale i 1864.

Tilsvarende spørgsmål om den russiske udvikling presser sig på sammen med de allerede nævnte fravalg af Italien, Tyrkiet og det Osmanniske rige. Det gode svar er, at et sted skal man stoppe. Men det havde været godt med mere eksplicite argumenter. Fx kan det nævnes, at den førnævnte svenske historiker Kristian Gerner i sine bøger om Centraleuropa også behandler Norditalien, hvilket er så meget mere nærliggende, som store dele tilhørte det Habsburgske rige i 1700- og 1800-tallet. Men det rejser så igen de store spørgsmål om sammenhængen mellem demokrati og civilsamfund i de italienske bystater, som Robert Putnam så glimrende har rejst. Curt Sørensens store værk er godt at tænke med og imod, empirisk såvel som teoretisk. Og så må man leve med hans affærdigelse af alternative synspunkter. Han har vænnet sig til at være i mindretal, men er det vist ikke nær så meget, som han selv tror.

Uffe Østergård
Department of Business and Politics
CBS